Ignotus:

Cigányok

Egy bűnper tartja izgalomban ezt az amúgy is izgatott Budapestet – bűnper, melyből kifülled a vérszag, kicsap a gyújtogatás pernyeszaga, kibűzlik a gyilkolva nőszés tigrisi kandúrbűze. Felvetődik rendjén a cigányprobléma – mintha, ahol megvan a hajlandóság s megvannak a föltételek, hogy a probléma megoldassék, ilyen probléma egyáltalában találtathatnék még! Kell valami okának lenni, hogy a kóbor cigány nálunk – akárcsak Oláhországban vagy Spanyolországban – még úgy ahogy ellehet – s ez az ok nem rejlhetik pusztán a cigányban. Ahol egy egész fajta nevében azt mondhatja egy egyese, hogy miből élne, miből élhetne a cigány? Van-e módja másból élni, mint hogy lop? – s ahol viszont a törvény főtisztje azt mondhatja, hogy nincs cigány, akit ártatlanul ítélhetnének el, mert nincs, aki látatlanban rá ne szolgált volna az akasztófára: ott egy kicsit valamennyien rászolgáltunk. Egyebütt is esnek gyilkosságok s rablógyilkosságok – de ahol ilyesmi olyan mód eshetik meg, mint a Szarvas csárdáséknál, ott csak akkor lesz igazság, ha valamivel nagyobb urakat s helyeket talál meglátogatni e specifikum. Megtörténni megtörténhetik; nincs az az elhagyatottabb puszta vagy szőlő, ahol a kastélybeliek egy nap úgy ne járhatnának, mint jártak a csárdásék. És kivált azt ne mondják, hogy a túlhajtott emberség oka minden bajnak, mellyel a cigányság nyakunkra nőtt. A renyheség s az élhetetlenség még nem emberség; ahogy a cigánnyal bánunk, ahogy csendőr és kisbíró kényére adjuk s ami juszticmordokat elkövetünk rajt', az mind nem emberségesebb, csak ügyefogyottabb, mint volna, ha gyerekét elszednők tőle vagy egész fajtáját amerikai mód zárt territórium aklába terelnők, hogy ott éljen, dögöljön, pusztítva egymást, ahogy tudja.

Fajták dolgában nehéz igazságot tenni – annál nehezebb, mert azt sem tudni bizonyosan, vannak-e fajták a világon? A tudomány igen kétségeskedik ez iránt, de a józan ész, mely a tudományt, a gyakorlat, mely az elméletet olyanformán nézi le, mint ahogy a parasztkölykek röhögik ki a falujukon átkocsizó városit: a durva tapasztalás megállapít bizonyos durva különbségeket, és tagadhatatlan, hogy nagyjából meg lehet különböztetni, teszem az átlagos angolszászt az átlagos indiánustól. Hogy ez a különbség jogot ad-e az európai kalózok, eretnekek és sikkasztók elkeveredett utódainak, hogy az indiánussal másodrendű ember gyanánt bánjanak, az persze más kérdés – de megteszik; bizonyos rendszer, ennélfogva kiszámíthatóság s hozzá való alkalmazkodhatás szerint teszik meg, ami még mindig jobb, mint a kiszámíthatatlan türelem s a kiszámíthatatlan kegyetlenség végletes váltakozása, amivel mi a mi cigányainkat traktáljuk. Az amerikai – ő a megmondhatója, igaza van-e – a kultúrára teljesen képtelen fajtának vallja az indiánust, s nem akar, mert nem tud más módot a problémája megoldására, mint az egész fajta lassabb-gyorsabb kihalattatását. A sok mindenféle ok és magyarázat közül, melyet amerikai ismerőseim e dolog felől felsoroltak, legnagyobb szeget az ütötte fejembe, hogy „nem lehet ezzel a népséggel boldogulni, mert mind megannyi úr, aki lenéz bennünket". Ez igen érdekes magyarázat, melynek teljességéhez azt kellene tudni, vajon a rengeteg észak-amerikai indiánusság mind olyan úri származás-e, mint kétségkívül teszem a Mexikóbeli vörösek, akik hajdani nagy műveltségű nemzetnek lehanyatlott ivadéka? Voltak-e az egész indiánságnak ily művelt ősei, vagy csak némely sátoraljának? S akár így, akár úgy: az ősök hajdani úrisága és műveltsége mindig ok-e arra, hogy kései ivadékaik kezelhetetlenek s pallérozhatatlanok legyenek? A japánoknak az ő nagy idegbeli múltjuk inkább erős segítségük abban, hogy egyéb formájú munkában kifejlődött készségeikkel a nyugati formájú kultúrát gyorsan és könnyen váltsák magukhoz. A zsidót is, aki valaha nép és ország volt s évezredes elnyomatása ideje alatt a kötelező istenes tanulmányok vesződségével nevelt idegeibe lappangó értelmet, ez az idegbeli múltja második-harmadik szabad nemzedékben felemeli a kultúrába s az intellektualitásba. Ha ez a két eset jogot adna arra, hogy törvényt vonjunk le belőle, érthetetlen volna a cigány kezelhetetlensége, mert nyilvánvaló, hogy indus származás, az indus pedig nagy értelmességre felfejlődött fajta volt.

Persze: lehet, sőt tudott dolog, hogy a hajdani indusság sem volt sem egységes, sem egyformán kiművelődött – ilyesmire vall a kasztkülönbség erős kialakultsága is. Bizonyos azonban – csak rá kell nézni a cigányra, menten megismerik rajta – hogy ez a nyomorult koldusnép valaha volt nagyuraknak lehet leromlott ivadéka. Műveltségben is uraké, úgy mint a középkori törökség volt, vagy csak fegyverük erejével uraké, de uraké. A felsőséges értelem, a minden eshetőséggel számoló ravaszság értelmi munkában is fejlett ősökre vallana. Úri vérre vall mindenek felett a testi formájuk, karcsú szépségük, párducos mozgékonyságuk, melyből rég kiveszett a primitív tenyeres-talpasság, s melynek deliségét viszont nem rontotta vissza a szolgáló vagy paraszt népek nehéz testi munkája. Úri származásra vall az a gyakori jelenség, hogy, mint a nyugati nagyurak közt is, sok köztük a gyönyörűen érdekes és értelmes arc, mely csak ha elmosolyodik vagy megszó-

lal, árulja el a gazdája véletlen és egyéni ostobaságát vagy alacsonyrendűségét. Leromlott úrra vall, amit egyebütt is tapasztalhatni leromlott vagy hanyatló osztályok fiainál, a hízelkedő alázatosság, melynek alján megérzik a mélységes lenézés és megvetés az iránt, aki előtt így alázkodni kell, hogy megnyergeljék. Az erkölcsi kétségek híján valóság s alkalomadtán a tomboló kegyetlenség is úrra vall, aki jogának érzi, hogy minden az övé legyen, az őt megillető visszaszerzésének, amit erőszakkal vagy csellel vett el, egyáltalában mindent és mindenkit arra valónak, hogy őt szolgálja, őt ellássa, őt a fáradságtól megkímélje, aki törvény felett állónak érzi magát, mert törvény csak az volna, amit ő, az úr, írna a többiek elé, hogy a maga hatalmát és birtokát elbástyázza előlük, de nem amelyik őt, az urat, nyűgözné fejedelmi élete teljességében. Legkülönösebben pedig a haszonnak, a pénznek monomániás vágya. Nem ugyanaz ez, mint a parasztnak beteges szerző ösztöne. A cigány nem szerez és nem tesz félre; neki a pénz arra kell, hogy kidobálja, hogy elmulassa, hogy úr legyen az árán, hogy élje világát és életét, mint ahogy a született urak élik, akik ha apáik elverték a vagyont, az élet s a társadalom magasain ugyanúgy hajszolnak üzletet vagy hivatalt vagy uzsorapénzt, s belekeverednek panamákba, hamis kártyába, sikkasztásba, mert nem tudnak élni az emberhez méltó élet feltételei és (ez a pénz) utalványa nélkül. A cifraságon való kapás, a pompa kedvelése, s minden cifrálkodásban előretörésben s haszonért való hadviselésben az asszony elöljárása: mindez olyan ősökre vall, akik már pompában és szépségben éltek, másokat dolgoztattak, maguk szüreteltek, s asszonyukat elkényeztették és gyönyörködtek benne. Kifelé a nagy összetartás, mely megfér a befelé való legvadabb és leggyilkosabb marakodással és ellenségeskedéssel: ez sem a rab nép tulajdonsága, hanem az úriságból rabságba kerülté, melynek számára becsület dolga, hogy árulója ne akadjon kifelé, a megvetett és lenézett elnyomók felé – s melynek, ha a külső törvényeket le is nézi s meg is szegi, belül megvannak a maga törvényei – majd azt mondtam hausgesetzjei – melyek szentek és sérthetetlenek. Milyen irtózatosan lenézheti a törvényt, a bírákat, az egész hivatalos és nem hivatalos világot az a cigány, aki szemhunyorítás nélkül mond olyat a törvényszék elnökének, hogy: „két isten van; egyik fenn az égben, a másik itt a földön a nagyságos elnök úr!" Soha ezeket az eddigi módon meg nem fékezi semmiféle nagyságos elnök, de még kegyelmes miniszter sem!

Hogy a territórium-rendszer vinne-e velük szemben valamire? Vaj' ki tudja. Ehhez mindenek előtt territórium kellene, mert föld nélkül, nagyobb mozoghatás nélkül mintegy karámba terelni a cigányokat, de még takarmányt sem igen adva nekik, mint ahogy egyszer-másszor nálunk megpróbálták: az bizonyára nem megoldás. Érdekesnek érdekes volna ennek a különös népnek valamely zárt földterületen megadni a lehetőséget, hogy éljen s ha tud, fejlődjön tovább a maga természete, törvényei, képességei szerint. Lehet, hogy megindulna kebelében valami forrongás, aztán fejlődés; lehet, hogy amire a kényszerítés nem tudta, a kényszerűség rákapatná a munkára, s az idegeiben lappangó úri múlt lassanként kiütköznék nemcsak pusztításban, hanem termékenységben is. Ám ha nem, s ha tönkremenne és elpusztulna: legalább nem mi adnánk meg az árát s nem a mi lelkünket nyomná.

(1908)

Jékely Zoltán

A Balaton s a kopjafák múlt századi énekese: Sándor von Serach

A XIX. század első felében magyaroknak külföldiekkel kötött házassága nemegyszer szolgált közvetítő közegül múltunk, történelmünk, társadalmi állapotunk, irodalmunk megismertetésében. Ezek a családi és baráti kapcsolatokká bővült frigyek többé vagy kevésbé mind-mind élesztgették, gerjesztették a magyar függetlenségi törekvések iránti érdeklődést és rokonszenvet, s megalapozói voltak a több égtájról érkező önfeláldozó segítségnek a szabadságharc küzdelmeiben, s az összeomlást követő sötét esztendők alatt.

Egy-kettő az ilyen szerepet betöltő házasságok közül:

Batsányi János bécsi hivatalnoksága idején, 1805-ben vette feleségül *Baumberg* Gabrielle osztrák költőnőt – aki a linzi száműzetés esztendeiben is hű társa „és gyámola maradt".

Wesselényi Polixéna – „a Nagy Wesselényi" másodfokú unokahúga – 1836-ban ment feleségül John *Paget* angol orvoshoz – akinek abban az évben jelent meg Londonban (Wesselényi Polixéna tanácsadói, sugalmazói közreműködésével) magyarországi és

erdélyi tapasztalatairól szóló erősen magyarbarát beszámolója, a *Hungary and Transsylvania…*

Teleki Anna grófnőt 1840-ben vezeti oltár elé a francia Auguste *De Gerando*; ebből a frigyből *Degerando* Attila etnográfus-geográfus írón kívül az egyik legértékesebb Erdélyről szóló tudósítás, a *Voyage en Transsylvanie* származik.

Bár az előbbieknél – s még jónéhány vegyes házasságnál, melyre itt nem térhetünk ki – rövidebb tartamú és hatásaiban szerényebb, bizonyos szempontból mégis emlékezetre és emlékeztetésre méltó Alexander *Württenberg* grófnak *Festetich* Ilonával, a Georgikon-alapító *Festetich* György unokájával 1832-ben kötött házassága.

A Koppenhágában, 1801-ben született Alexander huszonkilenc éves koráig a württenbergi hadseregben viselte a családi hagyományból rákényszerített aktív katonasorsot. Európában másfél évtizede – a napóleoni háborúk óta – „minden csendes" lévén, a benne feszülő tetterőt, a tétlen, dicsőséggel nem kecsegtető garnizon – s a kaszárnyaélet nem elégítette ki. Szerény ezredesi rangban örökre kimenekült a másoktól kapott vagy másoknak adott parancsszavak és trombitaharsogás szabvány-világából, s attól kezdve igazi hivatásának, a költészetnek élt. Olyan költők fogadták barátságukba, mint Nikolaus *Lenau*, Justinus *Kerner*, Anastasius *Grün*, s noha életkorához képest későn, részben az ő hatásuk alatt hamarosan gazdag s már saját hangját is remegtető versterméssel jelentkezett.

Festetich Ilonával Bécsben ismerkedett meg, esett szerelembe, s 1832-ben ott tartották meg az esküvőjüket is. Ezután látogatott először Keszthelyre, majd még három ízben. 1834-ben, 35-ben és 36-ban töltött szép hónapokat a Balaton környékén. (…)

Magyarországi, közelebbről Balaton környéki ihletésű tizenhárom verse *Hangok a nádasból* című ciklusba szedve jelentek meg, már 1837-beli első kötetében. (Másodszor 1841-ben, harmadszor 1880-ban a Fr. von *Schmidt* által sajtó alá rendezett „Összegyűjtött Versei" közt.) Annak, hogy milyen lehetett a korabeli magyar visszhang, s volt-e egyáltalán, a róla szóló irodalomban nemigen található nyoma. *Fried* László alapvető monográfiája (Württenbergi Sándor gróf költészete – Bp., 1913.) és *Klempa* Károlynak (Ein deutscher Plattenseedichter – Bécs, 1937.) az előbbi munkát imitt-amott kiegészítő esszéje bő forrásai a magyarságélmény e korai verses kifejezőjére vonatkozó tudnivalóknak. Hogy, hogy nem: a tizenhárom balatoni versnek fordítója, tudtommal, mindmáig még nem találtatott. Holott Fried már jó hat évtizeddel ezelőtt így hívja fel rá a figyelmet: „*A külföldi költőknek abban a nagyon csekély számában, amely szeretetreméltó és megértő érdeklődéssel fordult hazánk felé, kétségkívül Sándor gróf a legkimagaslóbb… Nincs költő (Lenaun és Becken kívül), aki bensőségesebb szeretettel és szerencsésebb költői buzgalommal mélyedt volna bele a magyar föld és nép természetébe… mint a „Bilder vom Plattensee" tizenhárom szép költeményében Sándor von Serach.* (Nota bene: álnévül, magyar szimpátiából, már első verseihez ezt a nevet választotta). (…)

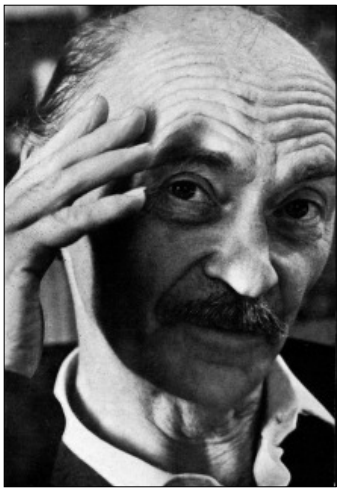

A tizenhárom „balatoni kép" közül jó néhány már a születés pillanatában „érett" volt a fordításra, s ha vállalkozó valóban nem akadt, talán a verskötetek példányszáma, tájainkon ritka előfordulása is magyarázza. A versek közül az egyik legméltóbb az, melyet barátjának Amerikába hajózása után írt, afeletti bánatában is, hogy ő, betegsége miatt, nem tarthatott vele (*An meinen lieben Freund Nicolaus Lenau*). Nagy és tragikus szépségű vers ez. Lehetetlen, hogy olvastán eszünkbe ne jutna *Tompa* Mihály híres költeménye, a *Kerényi* Frigyeshez írt Levél egy kibujdosott barátom után. Ebben bukkannak fel először a borzongató szépségükkel vonzó kopjafás temetők.

Das schwarze Ross (A fekete paripa) is fordítóra vár; a költő rokonszenve e babonás, balladás ihletésű versben inkább a lóra irányul, semmint a csikós-betyárra, aki a szegény párát halálra nyargalja – még ha tettéért méltóképpen bűnhődik is. Hát még a Stimmen aus dem Rohre (Hangok a nádasból) című, a szél s a hullámok játszadozását, a vihar csapkodását lüktető, rövid sorokban érzékeltető, a Balaton lelkéből lelkedzett hosszú vers!…

A költő természetrajongása – mely *Beethoven* és Carl Maria *Weber* áhítatához hasonlatos – a balatoni ciklus versei közül ebben jelentkezik a legmagasabb fokon…

A következő négy vers Sándor von Serach első költői korszakának legjobb tulajdonságait hordozza: szívszorongató élményeit a korabeli német költőkével egyenértékű, tiszta dallamú kifejező erővel szólaltatja meg. A zászlós kopjafákkal tűzdelt temető (árbócerdő, halálkikötő); a kopjafák közt imbolygó öreg huszárral s leánnyal való találkozás látomássá fokozott élménye; a cigánymuzsika – ez esetben talán valami szilaj verbunkos – borzongató, titokzatos varázsa: néprajzi értékétől függetlenül is a mélyreható versélmények közé tartozik. S ha így van, akkor szerzőjük, a tragikus életű Sándor von Serach megérdemelné a Balaton virányaira érvényes „post mortem" (a halála utáni) honfiúsítást, vagy legalábbis, hogy némi hálával idézzük egyáltalán nem boldog emlékezetét.

Jékely Zoltán Sorsvállalás című kötetéből, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986

Alexander Graf von Württenberg verseiből

A monogram
(Der Namenszug)

Álltam kedvelt leshelyemen
Tölgyek zöld vadonában;
Egy szép sudár fa kérgiben
Betűimet találtam.

Halott édesanyám nevét
Én véstem bele régen;
Mély sebeket vágott a kés
A fának közepében.

Kínját a tölgy feledte rég,
Szépen beforrt a sebhely;
Szivem anyámért jajgat, ég,
És gyógyírt sohasem lel.

A cigányokhoz
(An die Zigeuner)

Húzzátok rá, cigányok,
Oly zordon-furcsa módon,
Ahogy csak ti tudjátok,
Bőszen vagy halk halódón.

Fekete lósörényből
Font gyászfonal serényen
A Halál hidegével
Fagyassza meg a vérem!

Hadd halljam a leányzók
Hangját zokogni, fájón,
Kiknek hű szeretőik
Elhulltak vad csatákon.

Sodorjatok a síkra,
Hol véres háborúkba
Vonultak s mentek ölre –
S hadd vívjanak meg újra.

Fel! Hogy vad hangzatokból
Hős lelkük fölidézzem,
Lássam dicső alakjuk
S fájdalmuk újra-éljem.

Veletek, bátor úszók,
Mélységes tengerárba
Vetem magam, a szörnyű
Hullámok morajába.

Ott fogok elmerülni
E roppant hang-viharban,
Hogy aztán mindörökre,
Halálra-edzve halljam.

A temető*
(Der Friedhof)

A temetőben horgonyoz
A halál zord flottája,
De zöld hullámok árja most
Nem ront árbóc-hadára.

Mintha megdermedt volna itt
Egyszerre mind a hullám,
Vakon a sors viharait
Egymásra torlaszolván.

Keskeny kamrákban alszanak
Békén sápadt hajósok;
E néma rév parancsokat,
Szolgálatot feloldott.

Fekete zászlók lengenek
A síkra s tóra intve:
Ti megfáradtak, jöjjetek,
S horgonyozzatok itt le!

*Magyarországon szokás a sírokra magas, fekete-lobogós póznákat állítani keresztek helyett (Württenberg jegyzete)

Esti kép
(Abendbild)

A puszta síkon szétoszolt
A nap végső sugára,
S bujtatta árva gyermekét
Piros hálóruhába.

A kopjafák gyász-zászlai
Lobogtak friss szelekben,
S intettek attól, hogy netán
Hívásukat kövessem.

A szürkületből hirtelen
Két köd-alak kivált ott,
S örökre a szivembe és
Lelkem mélyére szállott.

Az egyikük a magyarok
Törzséből termetes vén;
Huszár voltát érdemkereszt
Jelezte széles mellén.

Szeméből rég kiveszhetett
A pillantás parázsa;
Mély ráncok-rótta arca mint
Erdei patak árka.

Jékely Zoltán fordításai